

HALÁSZ IVÁN

A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”*

Az egyik legnagyobb határon-, sőt tengerentúli diaszpórával rendelkező kelet-közép-európai nemzet a lengyel. A többé-kevésbé hiteles számítások és becslések szerint a több mint 38,6 millió lakosú Lengyel Köztársaság határain kívül majdnem 16 millió lengyel származású személy lakik – ez a lengyel nemzet 29,26%-át teszi ki. (Összesen tehát több mint 54,6 millió lengyel, illetve valamilyen formában lengyel származású és identitású ember él világszerte.¹) A lengyel diaszpóra, melynek megjelölésére a „Polónia” kifejezés vált honossá, természetesen sokrétű és tagolt entitás. Ez főleg a keletkezésének körülményeivel magyarázható. A kivándorlások okai között egyaránt szerepeltek az ismétlődő gazdasági válságok, a politikai üldöztetések, a háborúk, valamint a lengyelek szülőföldjét gyakran sújtó hátrámódosítások. Nyugat-Európában és Amerikában már a 19. században jelentős lengyel diaszpóra jött létre politikai emigránsokból, akiket később kiegészítettek a nyomor elől menekülő és munkát kereső szegényebb honfitársaik. E csoportok kivándorlási célpontja egyre inkább a távoli Amerika, sőt Ausztrália lett. A második világháborút követő hátrámódosítások következtében pedig sok lengyel a saját akaratától függetlenül került egy másik országba, anélkül, hogy lakóhelyéről elmozdult volna. A világháború minden frontján harcoló lengyel katonák tízezrei nem tértek haza a harcok befejezése után a kommunista diktatúrát építő Lengyelországba. Természetesen az elmúlt 40 évben is sokan emigráltak Nyugatra. Ennek megfelelően az ország határain kívül élő lengyel közösségek belső szerkezete, történelme, tör-

* A tanulmány OTKA T-35065. számú kutatási projektjének keretében készült.

¹ Garlicki, Andrzej M.: *Współpraca organizacji polonijnych pomiedzy soba, z krajem oraz ze Stowarzyszeniem „Wspólnota Polska”*. In: *Polacy i Polonia u progu nowego tysiaclecia. Referaty. II. zjazd Polonii i Polaków z zagranicy*. Warszawa, 2001. 28., 36.

ténelmi emlékezete, társadalmi integráltsága, identitása és mentalitása sokszor meglehetősen eltérő.

Az utóbbi heterogenitás kiegészül még az emigráció aránytalan területi elhelyezkedésével és a részben ebből fakadó, különböző gazdasági-szociális helyzetével. A diaszpóra 58,82%-a az USA-ban él. Ez körülbelül 9,4 millió embert jelent. Ezután következik Brazília, ahol a diaszpóra 7,51%-a, azaz körülbelül 1,2 millió lengyel találta meg új otthonát. Nyugat-Európában Franciaország és Németország rendelkezik a legnagyobb – körülbelül 1–1 milliós – lengyel gyökerű közösséggel. Kanadában él a lengyel diaszpóra 5,01%-a. Kelet-Európában legtöbb lengyel Ukrajnában, Belorussziában, Litvániában és Oroszországi Föderációban él. A körülbelül 500 000 fős ukrain lengyel közösség a „Polónia” 3,13%-át, a belorusszai 400 000 lengyel a diaszpóra 2,5%-át, a litvániai 300 000 pedig a 1,88%-át teszi ki. Oroszországban szétszórva körülbelül 200 000 lengyel lakik (a diaszpóra 1,25%-a). Az utóbb említett közösségek létszáma azonban mostanában csökken, főleg a repatriálási folyamatnak köszönhetően, melyet a továbbiakban ismertetek. Afrikában, Ausztráliában és Új-Zélandon a diaszpóra majdnem 3%-a tartózkodik.²

A Lengyel Köztársaság és „Polónia” kapcsolatainak rövid története

1918 előtt természetesen csak nehezen lehet beszélni az ún. anyaország és a diaszpóra kapcsolatainak intézményes formáiról, hiszen akkor még nem létezett önálló lengyel állam. Ettől függetlenül a lengyel emigráció sok szállal kötődött az otthon maradt közösségekhez, harcolt értük, támogatta azokat. Az első világháború után létrejött Lengyel Köztársaság azonban nagy és ambíciózus állam volt, amelyre a vezetői és lakosai egyaránt úgy tekintettek, mint a hosszú és dicsőséges hagyományokkal rendelkező lengyel államiság újjászülletésére, ezért az eszményért pedig az elmúlt 150 évben sok lengyel hazafi feláldozta az életét és szabadságát. Az állam nagy kiterjedése ellenére sok millió lengyel még mindig külföldön élt, igaz, most már többnyire a gazdasági kíváncsiságról volt szó, illetve részben a korábbi politikai emigránsok leszármazottairól. A két világháború közötti időszakban kifejezetten politikai indíttatású emigrációnak csupán a Moszkvában tartózkodó egyes lengyel kommunistákat,³ illetve az egyes nemzetiségek radikális vezetőit lehet tekinteni.

² Uo. 35–36.

³ Nem minden ott tartózkodó lengyel kommunista volt viszont emigráns, hiszen sokan már 1917 előtt is ott éltek. Elég csak Felix Edmuntovics Dzerzsinszkijre gondolni.

Az új Lengyelországban ugyan nem felejtették el azt, hogy a világban szét-szórva sok lengyel él, de a határontúli lengyelek problémája mégis teljesen más szerepet játszott a politikában, mint például a korabeli Magyarországon. A kisebbségi jogok védelme, illetve a revizionista-irredenta jelszavak helyett a fő hangsúly a diaszpórával való kapcsolattartásra került (természetesen leszámítva a környező országokban élő, viszonylag kisszámú közösségeket). Formálisan a külföldön élő lengyelek ügyei, a velük való kapcsolattartás kérdései a Szenátus hatáskörébe tartoztak. Erről ugyan nem rendelkeztek külön jogszabályok, inkább a hagyomány útján alakult ki. A Szenátus például időnként kezdeményezte a határontúli lengyelek megsegítésére irányuló segítségnyújtásokat, a vezetői különböző koordinációs bizottságokban vagy szervezetekben foglalkoztak a diaszpóra és anyaország lengyeljeinek kapcsolattartásával. Az egyik első ilyen szervezet a Lengyel Állam Határain Kívül Élő Lengyelek Kulturális-Művelődési Ügyeinek Tárcaközi Bizottsága volt, amely 1923-ban jött létre a Vallás- és Közművelődésügyi Minisztérium kezdeményezésére. A lengyel hatóságoknak és szervezeteknek a Polóniával való együttműködését koordináló Bizottság munkájában részt vett a Szenátus Elnöksége is. A Tárcaközi Bizottság tevékenysége főleg az 1925–1930 közötti időszakra esik.

Az államfő, a Szenátus és a lengyel katolikus egyház feje védnöksége alatt ült össze 1929-ben a Határontúli Lengyelek I. Kongresszusa, amelynek során létrejött a Külhoni Lengyelek Szervezeti Tanácsa. A Tanács célja a Polónia és a lengyelországi társadalom és hatóságok kapcsolatainak javítása lett, továbbá a külügyminisztériummal együtt éppen ez a szerv vállalta magára a fő koordinátor szerepét. A testület élén a Szenátus elnöke állt.

A Határontúli Lengyelek II. Kongresszusára 1934-ben került sor. Jelentősége abban áll, hogy ezen a tanácskozáson hozták létre a Külföldi Lengyelek Világszövetségét (*Swiatowy Zwiazek Polakow z Zagranicy*), az úgynevezett *Swiatpol*. Komoly problémát jelentett, hogy ebből kimaradtak az USA-ban élő lengyelek millióinak képviselői. A *Swiatpol* elnöke a Szenátus elnöke lett. A III. Kongresszust 1939-re tervezték, de a közeledő háborús események miatt már nem került rá sor, pedig nagy feladat várt volna erre a tanácskozásra – jelesül bevonni az USA-ban élő diaszpóra meghatározó képviselőit a Világszövetségbe.⁴ A két világháború között tehát nem jött létre olyan egységes államigazgatási szerv, amely ápolta és koordinálta volna a határontúli lengyelek és Lengyelország kapcsolatát. Ez a feladat informálisan ugyan, de annál hatá-

⁴ Senat a Polonia. Okres II Rzeczypospolitej. *Forum Polonijne*, 2002/4. 10.

rozottabban a Szenátus vezetőire és a határontúli lengyeleség ösztársadalmi jellegű szervezeteire hárult. A hivatalos szervek közül értelemszerűen a lengyel külügyminisztérium foglalkozott legtöbbet ezekkel a kérdésekkel.

A második világháború, valamint a kommunista hatalomátvétel után nem alakultak ki kedvező feltételek a hazai lengyelek és a diaszpóra közötti dialógus számára, ugyanis az emigráció döntő része nem fogadta el a kommunista diktatúrát. Ez nemcsak a háború után távozókra vonatkozott, hanem sokszor a már régóta nyugati országokban lakó lengyelekre is. Ugyanakkor a proletár internacionalizmus és a kelet-európai *pax sovietica* jegyében kezdetben a varsói vezetés sem vállalkozhatott arra, hogy aktívan próbáljon kapcsolatokat ápolni a nyugati honfitársi szervezetekkel. Ez később megváltozott, ami az ún. polóniai konzul tisztségének megszületéséhez vezetett, aki mindaddig az egyes érintett nagykövetségeken az emigráció ügyeinek megfigyeléséért és a kapcsolattartásért felelt. Ezenkívül 1955-ben létrejött *Polonia* nevű hivatalos társadalmi szervezet, amely arra volt hivatott, hogy ápolja a kapcsolatokat az együttműködés irányában nyitottabb, nyugati honfitársi szervezetekkel. Az utóbbiak többsége azonban végig bizalmatlan maradt e szervezettel szemben.

A külföldön élő lengyelek kérdése 1989 után

Mint oly sok más kérdésben, a lengyel diaszpórával kapcsolatos politikában is jelentős fordulatnak számított az 1989-es esztendő. Ennek a változásnak egyik legelső jele az volt, hogy a külföldi lengyelekre való utalás még a Szolidaritás és a kommunista hatalom közötti kompromisszum záródokumentumába is bekerült. Az alkotmányban a külföldi lengyelekről szóló, ún. „nemzeti felelősségi klauzula” ugyan elég későn – 1997-ben – jelent meg, de ennek oka főleg abban rejlik, hogy a rendszerváltás után csak ekkor sikerült tétő alá hozni a teljesen új alaptörvényt.

Az alkotmányos szabályozás hiányától függetlenül, 1990-től kezdve több síkon intenzívebbé vált a határontúli lengyelek problémáival való foglalkozás. Ebben a később ismertetett Szenátus, valamint a különböző, új alapítású társadalmi szervezetek és közalapítványok játszottak vezető szerepet. A régi rezsimből örökölt *Polonia* a kommunista hatalommal való paktálása miatt hitelvesztetté vált, ezért az új vezetésnek új formák után kellett néznie. A rendszerváltás után a lengyel diaszpóra körében jelentős mértékben nőtt a demokratikus Lengyelország elfogadottsága. Az anyaország pedig igyekezett tartóssá tenni ezt a változást. Felismervén a tömegkommunikációban és

médiában rejlő lehetőségeket, a lengyel tévé beindította például a magyar Duna TV-nek megfelelő adást, *TV Polonia* néven. A külföldi lengyelekkel valamilyen formában érintkező központi közigazgatási szervek külön osztályokat vagy részlegeket hoztak létre, természetesen nem minden előzmény nélkül.⁵

Az 1990-es években viszonylag gyakorivá váltak a különböző konferenciák és kongresszusok, amelyek megpróbálták közelebb hozni az anyaországot és a külhoni lengyel diaszpórát. A Szenátus is szervezett néhány vitanapot ezekről a problémákról. Fontos fejlemény lett a diaszpórában és a határon túl élő lengyelség képviselőinek az önszerveződése a legfelsőbb szinten. A rendszerváltás utáni évtizedben kétszer is sor került a *Polonia* és a külföldön élő lengyelek kongresszusára – 1992-ben és 2001-ben. Ezeknek a tanácskozásoknak egyik legfontosabb kérdése pedig egy olyan reprezentatív csúcsszervezet létrehozása lett, amely a sokmilliós külhoni lengyelséget képviselni tudta volna az óhazában és a világ más részein.

A lengyel nemzetfogalom az 1997. évi alkotmány tükrében

A külhoni lengyelek problémakörének tárgyalása során érdemes megvizsgálni, hogy milyen nemzetfelfogás tekinthető dominánsnak a lengyel kulturális-nyelvi közegben. Ez nagyon összetett kérdés, hiszen a nemzetfelfogás általában nem stabil fogalom, hanem a történelmi és politikai körülményektől függően változik. Természetesen van néhány meghatározó elem, amely hosszabb időn keresztül is arculatformáló tényező lehet. A modern lengyel nemzetfejlődés során ilyen lehetett például a római katolicizmus, az erős historizmus és a nyugati latin kultúra és művelődés keleti végvárának életérzése. A külföldi lengyel közösségek jelenleg is sokszor a katolikus templomok és a mellettük működő vasárnapi iskolák köré szerveződnek. A diaszpóra iskoláiban a lengyel nyelv oktatása mellett rendszerint nagy szerephez jut a gazdagon történelem és kulturális tradíció oktatása is. Az utóbbi a nyelvvel majdnem egyenrangú tényező a nevelés során. A lengyel tudat fejlődésében tovább-

⁵ Ez a kérdés már az 1989 előtti hatalmat is foglalkoztatta, elég csak a külügyminisztériumra és a az ún. polóniai konzulokra gondolni. A minisztériumban a diaszpóra ügyeit jelenleg is együtt kezelik a konzuli ügyekkel. A belügyminisztérium sem foglalkozik elszigetelten ezzel a kérdéssel, hanem a migrációs és kivándorlási, valamint repatriálási ügyekkel együtt kezeli ezt a kérdéskört is. Leginkább talán a kulturális tárca különítette el a külhoni lengyelek problematikáját, hiszen a minisztériumon belül külön szekció működik, amely a külföldi és polóniai együttműködéssel foglalkozik. Természetesen erre a kérdésre a mindenkori köztársasági elnöki hivatal is figyel.

bá érdekes szerepet játszik az önálló államiség hagyománya. A modern lengyel nacionalizmus ugyan a közép-európai térség többi népéhez hasonlóan az idegen uralom alatt alakult ki, tény azonban az is, hogy a lengyelek akkor vesztették el az állami önállóságukat, amikor már beszélni lehetett a modern nemzetké alakulás első lépéseiről. Ez később nagymértékben hatott a nemzeti mozgalom gondolkodására, amelyben a nem létező állami egységet és a konkrét államhatárokat az állami önállóság visszaállítása utáni erős vágyakozás pótolta. Az utóbbi a lengyelek esetében erősebbnek bizonyult, mint például a csehek vagy a szlovákok esetében. Tehát egyfelől a lengyeleknél szintén fontos szerephez jutott a kulturális-nyelvi nemzetfelfogás („nyelvében él a nemzet” – ez esetben viszont tegyük hozzá, hogy még a katolikus vallásban is), másfelől pedig a lengyeleknél mindig jelen volt egy erős állami tradíció is.

Itt meg kell jegyezni azt, hogy Lengyelország tulajdonképpen csak a második világháború után vált többé-kevésbé homogén nemzetállammá, hiszen korábbi történelme során lengyelek mindig soknemzetiségű birodalmakban éltek, attól függetlenül, hogy azokat a saját nemzeti elitjük irányította (a 18. századi felosztások előtt), vagy az idegen hódítók alatt kellett sínylődniük. Paradox módon éppen a második világháború alatti tragikus események (népirtás, holokauszt) és a befejezése utáni határmódosítások és az azokkal járó népességmozgások (lakosságcserek, repatriálások, emigrálások, kiűzetések stb.) voltak azok a tényezők, amelyek nemzeti (és vallási) értelemben homogenizálták a lengyelországi társadalmat.⁶

Az államcentrikus és kulturális-nyelvi nemzetfelfogás keveredésének nyomai a most hatályos lengyel alkotmányban is megtalálhatók. Ebből a szempontból az 1997. évi lengyel alaptörvény egyedinek számít a kelet-közép-európai és kelet-európai alkotmányok sorában, hiszen utóbbiak inkább a kulturális-nyelvi nemzetfelfogásból indulnak ki, és általában kerülnek a nemzet kifejezést. Helyette rendszerint a népet említik a hatalom forrásaként, bár nem minden leszűkítő és félrevezető jelző nélkül.⁷ A „nemzet” akkor kerül elő ezekben a dokumentumokban, amikor az önrendelkezési jog hordozóját akarják megjelölni vele, de ilyenkor is majdnem mindig a kulturális-nyelvi értelemben értendő e kifejezés. Jó példa erre például az 1992. évi szlovák alkotmány.

⁶ Lagzi Gábor: Az állampolgárság és a repatriáció kérdése Lengyelországban az 1990-es években. *Regio*, 2000. 3. 65.

⁷ Erről lásd Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi-kulturális elemei a modern demokratikus alkotmányokban és jogszabályokban. *Állam- és Jogtudomány*, 2002/3–4. 227–228.

A lengyel alkotmányozók 1997-ben más utat választottak, és egyáltalán nem idegenkedtek ettől a fogalomtól. Így, a térségben egyedülálló módon, az alkotmány 4. cikkének 1. bekezdésében kimondták, hogy a szuverén hatalom a Lengyel Köztársaságban a nemzetet illeti. A nemzet fogalmát pedig a preambulum határozta meg, amely az alkotmányozó alanyként a „*lengyel nemzetet – a köztársaság minden állampolgárát*” említi. A nemzet alatt tehát elvben az állampolgárok összességét kell érteni, a nemzeti és etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Itt egyértelműen a nemzet politikai közösségként való felfogásáról van szó. Ezzel éles ellentétben áll azonban a preambulum és az alkotmány néhány tételes rendelkezése és megfogalmazása. A preambulumban például a közös kultúrában, hagyományokban és a keresztény örökségben gyökerező lengyel nemzet képe bontakozik ki, amely szolidaritást és kapcsolatot érez a világszerte szétszórt honfitársakkal. A 6. cikk 1. bekezdése ezt csak megerősíti, amikor egyebek mellett kimondja, hogy a lengyel nemzeti identitás forrása a kulturális gazdagság. A 6. cikk 2. bekezdése pedig deklarálja, hogy a „*Lengyel Köztársaság segíti a külföldön élő lengyeleket a nemzeti kulturális örökséggel való kapcsolataik megőrzésében*”, ami szintén inkább kulturális-nyelvi (és etnikai) elem az alaptörvényben. Az egészet kiegészíti még az alkotmány 52. cikkének 5. bekezdése, amely kimondja, hogy azon személyek, akiknek lengyel származását a törvény szerint állapították meg, állandó jelleggel letelepedhetnek a Lengyel Köztársaság területén. A lengyel származást egyébként a később ismertetett alacsonyabb, rendszerint törvényi szintű jogszabályok konkretizálják, döntően szintén kulturális, nyelvi és tradicionális értelemben. Az 1997. évi lengyel alkotmány tehát elvben szeretné megvalósítani a francia eredetű államnemzet fogalmát, de következetlensége miatt nem képes rá és inkább keveri a különböző nemzetfelfogásokat. Igaz, ez nem akadályozza meg abban, hogy a külföldi lengyeleknek segítséget nyújtson.

A repatriálás kérdése

Miután a külföldön élő lengyel diaszpóra meglehetősen eltérő eredetű, szerkezetű és státusú, Lengyelország sem rendelkezhet teljesen egységes, koherens és homogén határontúli lengyel politikával. Ebben viszonylag élesen elválik egymástól a gazdagabb nyugati és tengerentúli országokban élő volt honfitársakkal kapcsolatot ápoló, és a posztszovjet térség államaiban rekedt szegényebb lengyelek megsegítésére irányuló politika. Az utóbbi jelenleg döntően két elemből áll. A lengyel állam egyrészt arra törekszik, hogy a különböző állami és társadalmi finanszírozású alapítványok és programok révén

kedvezőbb kulturális és szociális helyzetbe hozza a keleti területeken élő lengyeleket, másrészt a repatriálási folyamat segítségével igyekszik segíteni azokon is, akik több szempontból hátrányos egzisztenciális helyzetbe kerültek szülőföldjükön.

Bár a repatriálási folyamat formájáról és konkrét gyakorlatáról már az 1990-es évek elejétől folytak viták, az átfogó repatriálási törvényt csak 2000. november 9-én fogadta el a lengyel parlament. Az említett viták főleg arról szóltak, hogy tulajdonképpen ki a repatriáns, milyen szabályok vonatkoznak a hazatelepülőkre, továbbá, hogy ez az intézmény mennyire alkalmas a kelet-európai országokból kivándorolni kívánó lengyelek gondjainak kezelésére. Az 1962. évi állampolgársági törvény a repatriálást a lengyel állampolgárság megszerzésének egyik lehetséges formájaként említette. A repatriálásnak három anyagi jogi feltétele volt – a repatriánsnak lengyel nemzetiségűnek vagy lengyel származásúnak kellett lennie, azzal a céllal kellett megérkeznie Lengyelországba, hogy állandó jelleggel ott is marad, valamint a letelepedéshez meg kellett szereznie a hatáskörrel rendelkező illetékes államigazgatási szerv engedélyét. Ami a lengyel nemzetiség és származás definícióját illeti, azt a jogszabályok konkrétan nem szabályozták. A szakirodalom szerint a gyakorlatban ezt a kérdést az objektív szempontok alapján próbálták megítélni. Ilyennek számított a lengyel nyelv használata, a lengyel hagyományok ápolása,⁸ illetve az utódoknak a lengyel szellemben történő nevelése. Ebben a rendszerben a szubjektív önbesorolásnak elvben nem maradt sok helye, hiszen a nemzetiséget/származást az objektív tényezők alapján próbálták meghatározni az illetékes lengyel hatóságok.⁹ Az ilyen értelmezést a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság által 1928. április 25-én elfogadott egyik határozattal próbálták alátámasztani.¹⁰ A repatriáns fogalmát használták a társadalombiztosítási jogszabályok is, szintén pontos definíció nélkül. A kérdéssel közben a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság, az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság is foglalkozott érintőlegesen.¹¹

A fogalom jogi definíciójának tisztázatlanságától függetlenül az 1990-es években egyre többen éppen a repatriálási folyamatot kihasználva igyekeztek visszatelepedni Lengyelországba, amit a lengyel hatóságok is részben támo-

⁸ Mincer-Jaskowska, Małgorzata: Repatriacja a decyzja o stwierdzeniu posiadania obywatelstwa polskiego. *Rejent* 1996/3. 79.

⁹ Lagzi Gábor: i. m.

¹⁰ Litwin: *Ustalenie narodowości przez władze administracyjne w najnowszym prawie polskim*. In: *Panstwo i Prawo*. 1947/7–8., 43.

¹¹ Erről a kérdésről lásd részletesebben: Mincer-Jaskowska, Małgorzata: i. m. 79.

gattak. A helyzet azonban nem volt teljesen egyértelmű, ezért volt szükség egy új és átfogó jogszabályra – annak megszületése viszont késett. Közben viták folytak arról is, hogy ki adhatja meg a repatriáns számára az engedélyt, illetve ennek az utazás előtt vagy után kell történnie. Ebben a kérdésben a lengyel Alkotmánybíróság próbált tiszta helyzetet teremteni, amikor az 1995. július 21-i határozatában kimondta, hogy az állandó letelepedési engedélyt a Lengyel Köztársaság helyi konzulja bocsátja ki, mégpedig az országba való érkezés előtt.

A helyzetet jogilag végül a repatriálásról szóló 2000. évi 1118. sz. törvény rendezte, amely abból indult ki, hogy „... a Lengyel Állam kötelessége lehetővé tenni a repatriálást azon lengyelek számára, akik Keleten rekedtek, különösen pedig a volt Szovjetunió ázsiai területein, és a deportálás, száműzetés vagy más nemzeti és politikai jellegű üldöztetések következtében soha nem telepedhettek le Lengyelországban”. A törvény egyrészt igyekszik körülírni a lengyel állampolgárság megszerzésének a repatriálás formájában történő módját, továbbá a repatriánsok jogait, valamint a támogatásuk formáit. Repatriánsnak azon lengyel származású személyt számít, aki a repatriálási vízummal érkezett a Lengyel Köztársaságba és állandó jelleggel ott is akar maradni. Az ilyen vízummal érkező személy a határátlépés napján szerzi meg a lengyel állampolgárságot. A repatriánssal együtt automatikusan annak kiskorú vagy fiatalkorú gyermeke (természetesen amennyiben a gyerek a szülői felügyelete alatt áll) is megszerzi a lengyel állampolgárságot, kivéve azt az esetet, amikor az egyik szülő nem minősül repatriánsnak. Ilyenkor az utóbbinak a beleegyezése kell ahhoz, hogy a közös gyermek is megszerezze a lengyel állampolgárságot.

A jogszabály viszonylag pontos választ akar adni arra a nehéz kérdésre, hogy ki tekinthető lengyel származású személynek. Bár a jogalkotó igyekszik tiszteletben tartani az identitásválasztás szabadságát, mégsem hagyja azt korlátlanul érvényesülni, hiszen a lengyel származás elismeréséhez a jogszabály értelmében nem elegendő, hogy a repatriálni szándékozó személy lengyel nemzetiségűnek vallja magát, hanem az is szükséges, hogy legalább egy szülője vagy nagyszülője, illetve legalább két dédszüloje lengyel nemzetiségű legyen. Továbbá ki kell mutatni a kapcsolatot a lengyelséggel, főleg a lengyel nyelv, hagyományok és szokások ápolása révén. A lengyel származás meghatározásával foglalkozó 5. cikk 2. bekezdése ugyanakkor azt a személyt is lengyel származásúnak tekinti, aki lengyel nemzetiségűnek vallja magát, és ő személyesen, vagy legalább egy szülője, nagyszülője, illetve két dédszüloje a múltban lengyel állampolgár volt. A lengyel származást a lengyel államigazgatási vagy egyházi hatóságok, valamint a volt Szovjetunió szervei által kiállított hi-

vatalos iratokkal is lehet igazolni. Ezeknek az iratoknak a kérelmezőre vagy az őseire kell vonatkozniuk. A törvény példálózó jelleggel ugyan, de meghatároz néhány konkrét okiratfajtát is, amelyeket hajlandó elfogadni. Ilyenek lehetnek például a lengyel személyazonossági iratok, a polgári vagy egyházi anyakönyvi kivonatok, továbbá a lengyel hadseregben való szolgálatot igazoló olyan iratok, amelyekből kiderül, hogy az illető személy vagy valamelyik őse lengyel nemzetiségű volt. Hasonló feltételnek kell eleget tenniük azoknak az iratoknak is, amelyek a deportálás vagy bebörtönzés tényét rögzítik. Ezen kívül a jogszabály hajlandó elfogadni bármely hivatalos személyazonossági vagy más iratot, amelybe be van jegyezve a lengyel nemzetiség ténye. Végül a lengyel származást a lengyel nemzetiségre utaló rehabilitálási iratokkal vagy olyan dokumentumokkal is lehet igazolni, amelyekből kiderül, hogy az illető személyt (vagy valamely őst) üldözték lengyel származása miatt.

A jogszabály ugyanakkor meghatározza azoknak a személyeknek a körét is, akiknek nem lehet kiadni a repatriálási vízumot. Azokról a személyekről van szó, akik a jelen jogszabályban rögzített repatriálási eljárás során megszerzett lengyel állampolgárságot veszítették el, továbbá akiket az 1944–1957 között érvényben lévő repatriálási szerződések alapján Lengyelország területéről repatriáltak a volt Szovjetunió tagköztársaságaiba, valamint akik a Lengyelországon kívüli tartózkodásuk során a Lengyel Köztársaság alapvető érdekei ellen vétettek. Végül az emberi jogok múltbeli vagy jelenlegi megsértésével vádolt személynek sem lehet kiadni a repatriálási vízumot.¹² Amíg az első esetben döntően azokról a lengyelországi ukránokról, beloruszokról, oroszokról, litvánokról vagy más nemzetiségű emberekről van szó, akik a második világháború után más hazát választottak maguknak, addig az utolsó két esetben valószínűleg a különböző megszálló hatóságokkal együttműködő személyekről, esetleg antidemokratikus politikai emigrációk hajdanán túlzottan aktív tagjairól van szó. Nyitott kérdés azonban, hogy mi alapján kívánja a törvény megállapítani azt a tény, hogy valaki részt vett-e az emberi jogok megsértésében, amennyiben ezért jogerősen nem ítélték el.

A repatriálási törvényben rögzített egyik legfontosabb korlátozás mégsem a most említett eset, hanem sokkal inkább az, hogy a jogszabály hatálya csak konkrétan felsorolt országok területén tartózkodó személyekre vonatkozik. A törvény területi hatálya tehát korlátozott. A repatriálási vízumot csak

¹² Az idézett rendelkezés úgy fogalmaz, hogy az nem kaphat repatriálási vízumot, aki a múltban részt vett vagy most is részt vesz az emberi jogok megsértésében. Ebből viszont nem világos, hogy ezt a tény egy bírósági határozatnak – azaz ítéletnek – is valamilyen formában igazolni kell-e, vagy elég csupán a vád fennállása.

azoknak a lengyel származású személyeknek lehet kiadni, akik a törvény hatálya lépése előtt Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán, Kirgízia, Tádzsikisztán, Türkmenia és Üzbegisztán területén, valamint az Oroszországi Föderáció ázsiai területein tartózkodtak állandó jelleggel. Ez azt jelenti, hogy a repatriálás lehetőségével a korábbi gyakorlattól eltérően már nem élhetnek Litvánia, Belorusszia, Ukrajna vagy az európai Oroszország lakói, azaz a részben még tömbökben élő lengyel nemzetiségi enklávék tagjai, hanem csak a deportálások és menekülések révén a volt Szovjetunió távoli vidékeire került szórvány-lengyelek. Az utóbbiak a tartózkodási helyükön egyre súlyosabb gazdasági, szociális és politikai problémákkal küszködnek és nem ritkán súlyos diszkriminációnak vannak kitéve új hazájukban. Ez különösen igaz Közép-Ázsia egyes államaira. A lengyel kormányzat tehát már csak a legrászorultabb külföldi lengyelek számára tartotta fenn a repatriálás lehetőségét, de miután előre soha nem lehet tudni, hogy melyik országban mikor fordul válságosra a helyzet, ezért a törvényben megtartotta magának a kivételezés jogát. A lengyel Minisztertanács ugyanis a törvény értelmében határozat által más országokra és területekre is kiterjesztheti a repatriálás lehetőségét. Főleg azokról az országokról lehet szó, amelyekben a vallási, nemzetiségi vagy politikai okokból diszkriminálják a lengyel származású személyeket.

A repatriálás lehetőségével azok a lengyel származású külföldi állampolgárok is élhetnek (természetesen csak a fent említett országokból), akik tanulási céllal már a Lengyel Köztársaság területén tartózkodnak és az egyetem vagy főiskola befejezése után 12 hónapon belül kérelmezik a repatriálásukat az illetékes vajdánál.¹³ Az egyéb esetekben a repatriálási ügyeket mindig a területileg illetékes lengyel konzulátusok intézik. A repatriálási folyamatban azonban az állam elvárja az önkormányzatok aktív segítségét, hiszen mindegyik repatriánst valahol el kell helyezni, és a lehetőségeknek megfelelően munkához is kell juttatni. Az állam döntően az átutazás költségeit és az első kiadásokat finanszírozza, de részben hozzájárul a repatriáns lakásának kijavításához és a lakhatásra alkalmassá tételéhez is. Az állam továbbá biztosítja az ingyenes lengyel nyelvi kurzusokat az erre rászoruló repatriánsok számára.¹⁴

¹³ A vajda, illetve vajdák a kormányt képviselik a középszintű (regionális) egységként működő vajdaságokban. Az elválasztott önkormányzati és államigazgatási rendszerben ők irányítják a vajdasági államigazgatási szerveket.

¹⁴ A repatriánsok mielőbbi letelepedése és beilleszkedése érdekében a belügyminisztérium vezetésével a hatóságok nyilvántartásokat vezetnek a lehetséges letelepedési helyekről és munkalehetőségekről. Ugyanígy nyilvántartják a repatriánsokat is. A repatriálási vízumok és egyéb határozatok nyilvántartását az illetékes konzulok végzik.

Végül meg kell említeni, hogy bizonyos vonatkozásokban a repatriálási törvény visszaható hatályú. Ez természetesen csak azokra az esetekre igaz, amikor mindez előnyöket jelent a konkrét személyekre és önkormányzatokra nézve. Azon önkormányzatok, amelyek például 1996–2000 között segítettek a repatriációs letelepedését, visszamenőleg jogosultak bizonyos kiadásaik megtérítésére. Fontos megemlíteni még azt, hogy bizonyos esetekben azok a személyek is megszerezhetik a különböző anyagi juttatásokkal és segélyekkel járó repatriációs státust, akik a jelen jogszabály hatálya lépése előtt már megkapták a lengyel állampolgárságot. Mindezt a törvény hatálya lépése után 12 hónapon belül kell kérvényezniük az illetékes vajdánál. Ez a lehetőség azonban csak azokra vonatkozik, akik a volt Szovjetunió területéről érkeztek és lengyel származásúak.

A határon túli lengyelekről való gondoskodás jelenlegi intézményi keretei

A repatriálási lehetőség a küllhoni lengyelek megsegítésének csupán egyik, bár el kell ismerni, egyúttal a legradikálisabb formája is. A repatriálás döntően a történelmi körülmények alakulása folytán bajba jutott szegényebb sorsú lengyeleken hivatott segíteni. A lengyel diaszpóra gazdagabb és szerencsésebb sorsú tagjainak többsége viszont nem akar repatriálni, nincs is szükség rá. Ezek az emberek leginkább az őshazájukkal való kapcsolattartás intenzívebbé tételét és elmélyítését igénylik. A másik oldalról tudni kell, hogy a lengyelországi hivatalos politika pontosan tisztában van a nyugati (különösen az USA-beli) lengyel diaszpóra politikai súlyával és lobby-lehetőségeivel. Ezt jól lehetett látni a NATO csatlakozás idején, amikor az amerikai lengyeltség szervezetei aktívan segítették a Lengyel Köztársaság belépési igényének valóra váltását.

Az 1989 utáni Lengyelország és a lengyel diaszpóra kapcsolatainak intézményesített formái több tekintetben hasonlítanak a két világháború közötti időszakra. Ez részben összefügg a rendszerváltás utáni lengyel *bikameralizmus* (azaz a kétkamarás parlamentarizmus) útkereséseivel. A kétkamarás lengyel parlament visszaállítása az 1989. évi kerekasztal-tárgyalásokon elért kompromisszumok egyik terméke volt. Tudni kell, hogy az 1989-es választások még nem voltak teljesen szabadok, mert a képviselőházi helyek megosztásáról megegyezett a távozó kommunista hatalom az erősödő ellenzékiek képviselőivel. A választások szabadsága maradéktalanul csak a visszaállított Szenátus esetében érvényesült. A Szenátus alkotmányos pozíciója ugyanakkor valamilyen gyengébb volt, mint a Szejm helyzete. Részben emiatt a Szenátust nagyon

sokan kritizálják mint fölösleges intézményt. A szenátorok természetesen védekeznek és igyekeznek bizonyítani a létjogosultságukat, egyebek mellett különböző speciális ügyek, feladatok és hatáskörök vállalásával. Az egyik ilyen ügy a határontúli lengyelek kérdése.

Természetesen nemcsak a fenti „profán” érdekek, hanem a tradíció, illetve bizonyos személyi feltételek is szerepet játszottak ebben a folyamatban. A tradíciókról már volt szó a jelen írás első részében, ami pedig a másik tényezőt illeti, meg kell említeni, hogy a szabadon választott Szenátus első elnöke Andrzej Stelmachowski jogászprofesszor volt, aki igencsak szívén viselte a határontúli lengyelség ügyét. Mind a mai napig nagyon aktív ebben a kérdésben, bár most már nem a felsőház, hanem a különböző társadalmi szervezetek elnökeként, és akciók védnökeként.

A Szenátus szerepvállalásának volt még egy oka. 1989 óta folyamatosan növekszik a külföldön (különösen a volt Szovjetunió területén) élő lengyeleknek, valamint a velük foglalkozó társadalmi szervezeteknek és alapítványoknak nyújtott anyagi támogatás. Az erre a célra fordított pénzügyi eszközöket az állam a Szenátus Kancelláriájának költségvetésében szerepelteti, ami azt is jelenti, hogy az ezen források fölötti ellenőrzést is a Szenátus gyakorolja. Ez a megoldás megfelel a külföldi Polónia központjainak is, mert legalább formálisan segít nekik elkerülni azt a gyanút, illetve vádat, hogy a lengyel kormányzat finanszírozza őket.¹⁵ A szenátusi támogatási forma még az USA-ban élő lengyelek számára is elegánsabb megoldás, mint a közvetlen kormányzati dotációk.

A Szenátusnak ugyanakkor nincs külön, a külföldi lengyelek problémáival foglalkozó apparátusa. Ezzel a szenátusi, illetve egyéb kormányzati támogatással működő társadalmi szervezetek és alapítványok foglalkoznak. Ezek közül legfontosabb a később ismertetendő *Wspólnota Polska* nevű társadalmi egyesület, valamint „Segítség a Keleten élő Lengyeleknek” Alapítvány (*Fundacja Pomoc Polakam na Wschodzie*). Ami a Szenátus „polóniai politikáját” illeti, azzal három olyan szerve foglalkozik, amelyeknek egyéb feladataik mellett vannak speciális „polóniai funkcióik”. Az első az elnök egyéni tevékenysége, hiszen a Szenátus elnökei a tisztségükből kifolyólag a különböző polóniai akciók, kezdeményezések és rendezvények védnökei, illetve mecénásai. A másik szerv a Szenátus Elnöksége, amely dönt a felsőház költségvetésében elhelyezett pénzforrások konkrét elosztásáról a különböző polóniai és az azokkal foglalkozó lengyelországi társadalmi szervezetek és alapítványok között.

¹⁵ Senat a Polonia. Okres III Rzeczypospolitej. *Forum polonijne*, 2002/4. 11.

Talán ez a legfontosabb és legfaj súlyosabb szenátusi feladat. Végül a harmadik szenátusi szerv, amelynek a tevékenysége érinti a Polónia problémáit, az Emigráció és a Küllhoni Lengyelek Bizottsága. Ez a szenátusi bizottság döntően a különböző tervezetek kidolgozásával, valamint megvitatásával foglalkozik, továbbá ápolja és koordinálja a kapcsolatokat a határon túli közösségekkel, rendszeresen nyomon követi kisebbségi jogi helyzetük alakulását, és nagy figyelmet szentel a lengyel kulturális örökség megőrzésére. Az utóbbi időben még arra is törekszik, hogy elérje a kinevezés előtt álló nagykövet- és főkonzuljelöltek saját maga általi meghallgatását és a kinevezés véleményeztetésének a jogát.¹⁶ Amíg azonban a Szejm külügyi bizottsága általi meghallgatás kötelező, addig a szenátusi bizottság általi meghallgatás egyelőre fakultatív jellegű, azaz a döntései és véleményei a kinevezési kérdésekben nem kötik az államfőt és a külügyminisztériumot. Ettől függetlenül a szenátusi meghallgatás egyre inkább gyakorlattá válik. Végül negyedik szervként meg kell említeni a Szenátus Kancelláriáját, amely a szenátusi végrehajtó apparátust és a kiegészítő személyzetet fogja át.

A külföldi lengyelek megsegítésére szánt összegek a Szenátus Kancelláriájának költségvetési fejezetében szerepelnek. Jelenleg a pénzelosztás a következő módon történik: a beérkezett pályázatokat és igényeket először megvizsgálja a Kancellárián belüli Polóniai Pénzügyi Osztály, amely a Szenátus Kancelláriájának képviselőiből és a külügyminisztérium delegáltjaiból áll. Utána az egészet a Szenátusnak az emigrációval és a határon túli lengyelekkel foglalkozó bizottsága véleményezi, de a végső döntés a Szenátus Elnökségének hatáskörébe tartozik.¹⁷ Amikor tehát a Szenátus Elnöksége elosztja ezeket a pénzeszközöket, a Kancellária folyósítja őket, illetve szerződéseket köt a támogatásban részesülő szervezetekkel. Amikor az Elnökség a különböző átruházott állami jellegű feladatokkal megbízza a támogatott szervezeteket és alapítványokat, ebben a viszonylatban az állami oldalt szintén a Kancellária képviseli.

A külföldi lengyelekkel való kapcsolattartással és a megsegítésükkel foglalkozó társadalmi szervezetek közül legfontosabb az 1990-ben alapított *Wspólnota Polska* Társaság (*Stowarzyszenie Wspólnota Polska*). Az első elnöke a már említett Andrzej Stelmachowski professzor volt, aki mai napig a Társaság tiszteletbeli elnöke. A jogi személyiséggel rendelkező Társaság tevékenységi területe a szervezet Statútuma szerint alapvetően a Lengyel Köztársaság

¹⁶ Uo. 11–13.

¹⁷ *Przemówienie marszałka Senatu RP Longina Pastusiaka z okazji Dnia Polonii i Polaków za Granicą*. www.senat.gov.pl

területe, de amikor azt megköveteli a Statútumban kitűzött célok megvalósítása, akkor a Társaság külföldön is kifejtheti tevékenységét, természetesen összhangban a külföldi jogszabályokkal. A *Wspólnota Polska* elsődleges célja erősíteni a külföldön élő lengyelek, azaz a Polónia kapcsolatát a hazával és annak nemzeti kultúrájával. A dokumentum preambuluma szerint terjesztenie kell Lengyelország és a lengyelek jó hírnevét, valamint segítenie kell a Polónia és a külföldi lengyelek különböző igényeinek kielégítését. A Statútum nem határozza meg kimerítő és taxatív jelleggel a szervezet feladatait, inkább csak példálózó módon és általában szól azokról. A Társaság a fent említett fő célokat főleg a művelődés, tudomány, oktatás, kultúra, vallás, gazdaság, turizmus és sport területén szándékozik érvényesíteni, ugyanakkor fontosnak tartja a lengyel nemzeti kisebbségek jogainak védelmét és az esetleg szükséges humanitárius segítség nyújtását is. A külföldön működő ún. Polónia Házak is a Társaság alá tartoznak, amely jelentős mértékben hozzájárul azok finanszírozásához. A külföldi lengyel nyelvkurzusok és lengyel iskolák szervezése is a feladatai közé tartozik, ugyanúgy, mint a külföldi lengyelség és emigráció dokumentációjának gyűjtése. Követvén a második világháború előtti világkongresszusok hagyományát, *Wspólnota Polska* társszervezője a külföldi lengyelek ún. világkongresszusainak.

A Társaságnak lehetnek rendes, támogató és tiszteletbeli tagjai. A rendes tagok egyaránt lehetnek lengyel és a Lengyel Köztársaság területén állandó lakóhellyel rendelkező külföldi állampolgárok. A támogató tagok nemcsak bel- és külföldi természetes személyek, hanem a jogi személyek is lehetnek. Itt már nem játszik szerepet az, hogy ki milyen állampolgárságú, és hol lakik. A Társaság saját ingó és ingatlan vagyonnal rendelkezik, dotációkat kap, tagdíjakat szed, ajándékokat fogad el és jogában áll saját céljaival összhangban lévő gazdasági tevékenységet folytatni. Gazdasági tevékenységének teljes bevételét a szervezet céljainak megvalósítására kell fordítania.¹⁸

A *Wspólnota Polska* Társaság és a Szenátus között hagyományosan szoros kapcsolat áll fenn. Ezt jelzi a Társaság Statútuma is, amely kifejezi azt az igényt, hogy a Társaság tevékenysége feletti védnökségről a Szenátus gondoskodik. Az utóbbi Elnöksége már 1990-ben hozott egy határozatot, amely-

¹⁸ A Társaság legfontosabb döntéshozó szerve a Delegátusok Közgyűlése, a közgyűlések között viszont a 25–30 tagú Országos Tanács vezeti a szervezetet. A fenti szervek döntéseinek végrehajtásával az Országos Elöljáróság (legfeljebb 7 tagja lehet és elnöke mindig a Társaság elnöke) foglalkozik, amely tevékenységét az Országos Revíziós Bizottság ellenőrzi. Az Országos Elöljáróság munkáját az Iroda segíti. Az egész Társaság különböző részlegekből áll, amelyek létrehozását az Országos Tanács engedélyezi, és amelyek szintén a Statútumban körülírt belső struktúrával rendelkeznek.

ben a Társaságra ruházott át bizonyos feladatokat és a Szenátus Kancelláriája költségvetésének terhére megállapította a szervezet dotációját. Ebből a támogatásból a Társaságnak finanszíroznia kellett a Polónia és Lengyelország kapcsolattartásának területén végrehajtandó, az előbb említett módon átruházott állami feladatok teljesítését. Fontos megjegyezni, hogy 1993-ig az összes pénzt, ami a Szenátus Kancelláriájának költségvetési fejezetében a külföldi lengyelek megsegítésére volt előirányozva, a *Wspólnota Polskan*nak utalták át. 1994 óta azonban a Szenátus Elnöksége más szervezeteknek és alapítványoknak is ad pénzt, amelyet a rájuk ruházott feladatok finanszírozására kell fordítaniuk.¹⁹ Ilyen fontos kedvezményezett például a már említett Segítség a Keleten élő Lengyeleknek Alapítvány.

Ami a külföldi lengyeleknek a Szenátus által nyújtott költségvetési anyagi támogatást illeti, az elmúlt évtizedben a következő tendenciák érvényesültek. Eleinte egyértelműen dominált a leginkább rászorult keleti lengyelség támogatása. Ez a segítség eredményesnek bizonyult, hiszen ezáltal sikerült létrehozni az itt élő nagyszámú, őshonos lengyel nemzeti kisebbségek kulturális-művelődési életének infrastrukturális hátterét, illetve kulturálisan és szociálisan stabilizálni a helyi lengyel közösségeket. Az ide irányított összegek jelentős része az ott élő lengyelség szervezeti életének finanszírozására megy, valamint egyre fontosabb szerep jut az olyan befektetéseknek, amelyek célja a lengyel iskolák és házak rendbehozatala, felszerelése és működtetése. A Lengyelországból érkező segítség ugyanakkor igyekszik ösztönözni az önálló helyi kezdeményezéseket, nemcsak a kulturális, oktatási és művelődési területen, hanem a kisvállalkozások fejlesztése, a parasztok megsegítése, a szakmai kurzusok szervezése és az önkormányzatiság megerősítése terén is. Lengyelország tehát nem zárkózik el a szerényebb körülmények között élő „keleti” lengyelek gazdasági megsegítésétől, bár ennek a formáját nem szabályozzák konkrét jogszabályok.

Az utóbbi időben erősödik a nyugati lengyel diaszpóra problémái iránti figyelem is. Itt alapvetően nem anyagi jellegű támogatásokról van szó, hanem sokkal inkább a kulturális-oktatási segítségről. Az anyagilag önellátóbb és gazdagabb nyugati Polónia inkább arra törekszik, hogy megtalálja azokat a formákat, amelyek erősítenék a kapcsolatát az őshazával, esetleg annak bizonyos formális keretét is adnának. Néha elvárják a Lengyel Köztársaság segítségét a tartózkodási helyükként szolgáló állam kormányával való kapcsolatokban is, bár ezzel egyidejűleg általában ügvelnek arra is, hogy senki se vonhassa kétségbe az új hazájuk iránti lojalitásukat. A Lengyel Köztársaság egyébként nem zárkó-

¹⁹ Senat a Polonia. Okres III Rzeczypospolitej. *Forum polonijne*, 2002/4. 11.

zik el attól, hogy bilaterális egyezményekben próbáljon kiállni a tőle nyugatabbra élő, nem igazán őshonos lengyel közösségek érdekeiért. Németországban például majdnem 1 millió lengyel emigráns él, akik nagy számuk ellenére emigránsként nem számítanak nemzeti kisebbségnek, a létszámuk miatt mégis speciálisabb igényeik vannak már, mint az egyszerű, első generációs emigránsoknak. Ebben pedig a lengyel állam diplomáciája is igyekszik segítségükre lenni.

Az 1991-ben megkötött kétoldalú lengyel-német jószomszédi kapcsolatokról és együttműködésről szóló szerződés nem kezeli azonos státusúnak a Lengyelországban nemzeti kisebbségnek számító németeket és a különböző státust élvező nagyszámú németországi lengyeleket. A szerződésben mindkét állam kijelentette, hogy a nemzeti kisebbségeket és a velük azonos csoportokat a két ország közötti hídnak tekintik. A németországi lengyelekre nézve a szerződés nem használja a nemzeti kisebbség fogalmát, ehelyett a Németország területén élő, olyan német állampolgárságú személyekről szól, akik lengyel származásúak vagy ragaszkodnak a lengyel nyelvhez, kultúrához vagy tradíciókhoz. A szerződésben ugyanakkor a német fél vállalta a német állampolgársággal rendelkező és a németországi lengyel csoportba tartozó személyek védelmét. A szerződést kiegészítő külügyminiszeri levél ugyanakkor az NSZK-ban élő, nem német állampolgárok védelméről is szól. A NSZK-nak tiszteletben kell tartania a németországi lengyelség identitás-megőrzésre irányuló törekvéseit, és fordítva: a Lengyel Köztársaságnak is elő kell segítenie az ország területén élő németiség fejlődését. A lengyel részről sokan félnek attól, hogy a kifejezett nemzeti kisebbségi státus hiánya a későbbiekben gondot okozhat, hiszen így nem lehet maradéktalanul hivatkozni a vonatkozó kisebbségvédelmi nemzetközi jogi dokumentumokra, mások pedig kielégítőnek, és a németországi lengyel közösség sajátosságait figyelembe véve hasznosnak tekintik a megállapodást.²⁰

A külhoni lengyel igazolvány kérdése

A Szenátusnak az elmúlt években több fontos, a külhoni lengyelekkel kapcsolatos kezdeményezése volt. Az egyik a már említett repatriálási folyamattal foglalkozott, a másik az állampolgársági törvény tárgyalása során a ket-

²⁰ Erről a problémáról lásd részletesebben Barcz, Jan: Sytacja prawna Polaków w Niemczech w świetle Traktatu z 17 czerwca 1991 r. i prawa krajowego RFN. *Państwo i Prawo*, 1995/5 (máj), 36–51.

tős állampolgárság²¹ kifejezett elismerését kívánta elérni azzal a céllal, hogy elkerülhetővé váljék, hogy az érintetteket az akaratuk ellenére megfosszák ettől a lehetőségtől. A harmadik és egyben az egyik legvitatottabb kezdeményezés a küllhoni lengyel igazolvány, illetve kártya bevezetésének az ötlete volt, amelyet a Szenátus konkrét törvényjavaslati formában el is küldött a Szejmnek, ahol aztán megtorpant az ügy.

A „Lengyel igazolványról és a lengyel nemzetiségű vagy származású személyeknek a lengyel nemzethez való tartozását igazoló okiratról” szóló törvényjavaslat több szempontból is érdekes, annak ellenére, hogy egyelőre nem valósult meg. A javaslat és az indoklása mégis jól tükrözi azt, hogy milyen irányban és milyen módon gondolkodtak az adott ügyben legkompetensebb lengyel szakértők és szenátorok. A küllhoni lengyel igazolvány olyan hivatalos okirat lett volna, amelyben a lengyel állam hatóságai formális módon igazolnák az okirat birtokosának lengyel nemzetiségét vagy származását. Az igazolványt a kérelmező országában működő lengyel konzulátusokon lehetett volna igényelni, az elutasító döntés ellen pedig a külügyminiszterhez lehetett volna fellebbezni. Ez utóbbi határozta volna meg az okirat konkrét formáját is. A konzulok ezen kívül nyilvántartásokat vezetnének a kiadott igazolványokról, ezáltal tehát egyfajta nemzeti regiszter is létrejött volna.

Az igazolványt a Lengyel Köztársaság volt állampolgárai, valamint leszámazottaik kérelmezhatték volna, továbbá olyan személyek, akik soha nem hagyták el Lengyelországot, de a második világháborút követő határváltozások miatt más állam fennhatósága alatt találták magukat, és emiatt elveszítették a lengyel állampolgárságot. Végül azok is igényelhetnék az igazolványt, akik a származásuk és a nemzeti hagyományok megőrzése révén küllhonban is lengyelnek érzik magukat. Ez azt jelenti, hogy a küllhoni lengyel igazolványt olyan személyek kaphatták volna meg, akik nem rendelkeznek lengyel állampolgársággal és egy másik ország területén van az állandó lakóhelyük, de a múltban sem kellett volna feltétlenül rendelkezniük a lengyel állampolgársággal.²²

²¹ A kettős állampolgárságot egyébként a lengyel jogszabályok nem zárják ki.

²² Erről tanúskodik a törvényjavaslat 2. cikke, amely a preambulum után még egyszer meghatározta, hogy kik is igényelhetik a küllhoni lengyel igazolványt – azok a volt lengyel állampolgárok, akik a második világháborút követően Lengyelország határain kívül találták magukat és elvesztették állampolgárságukat, továbbá azok a volt lengyel állampolgárok, akik a politikai, nemzeti, illetve vallási üldöztetések vagy a gazdasági okok miatt emigráltak az országból, végül pedig azok a személyek, akik ugyan soha nem rendelkeztek lengyel állampolgársággal, de a származásuk, tevékenységük, lengyel nyelvhasználatuk és a gyerekeik lengyel szellemű neveltetése révén kimutatták a kötődésüket a lengyel nemzethez. Az utóbbi kategóriánál nem szabad elfelejteni, hogy a lengyel diaszpóra jelentős része akkor keletkezett (a 18. és 19. században), amikor a lengyel állam elvesztette a függetlenség-

A törvényjavaslat tehát meglehetősen liberálisan határozta meg, hogy ki igényelheti a lengyel igazolványt. Hasonló módon meghatározta azoknak a dokumentumoknak a körét is, amelyek felmutatásával kérelmezni lehetne az igazolványt. A javaslat 9. cikke hosszasan, de nem teljesen kimerítően és taxatív módon sorolta fel ezeket az iratokat.²³ Ha valaki nem rendelkezik egyetlen ilyen okirattal sem, akkor a törvényjavaslat 10. cikkelye alapján a lengyel nemzethez tartozást lengyel szervezethez való tartozással is igazolhatja, valamint lengyel ügyekért folytatott háborúban való részvétellel, továbbá azzal, hogy a kérelmező ismeri a lengyel nyelvet, a családban ápolja a lengyel hagyományokat, kapcsolatban áll a lengyel kultúrával és étellel, illetve veszély idején szolidáris volt a lengyelekkel. Ez a paragrafus tehát megtöri a fent említett, az „objektív” iratokra orientált taxációt és a „szubjektívebb” mozzanatok is figyelembe veszi. A törvényjavaslat viszont még ennél is tovább ment, mert abban az esetben, ha a kérelmező nem tudja bizonyítani a 10. cikkben foglaltakat sem, figyelembe lehet venni a kérelmező lengyel nyelvtudását és a lengyelségre való hivatkozását. Az utóbbit a konzul igazolhatja.

A küllhoni lengyel igazolványt határozatlan időre akarta kiállítani a szenátusi törvényjavaslat, és meghatározta az igazolvány visszavonásának az eseteit is. Az igazolványt akkor lehetett volna visszavonni, ha kiderült volna, hogy a kiállítás alapjául szolgáló okiratok és tények hamisak, és a kérelmező félrevezette a hatóságokat. Akkor viszont, ha valakit a bíróság jogerősen elítélt a szándékos bűncselekmény elkövetéséért (kivéve azt az esetet, ha a kérelmező a lengyel állam érdekében cselekedett), vagy ha jogerősen megállapítást nyer az, hogy a kérelmező a lengyel állam kárára tevékenykedett, eleve nem is lehetne megszerezni az igazolványt.

A szenátusi törvényjavaslat célja az volt, hogy Lengyelország területén – a közügyek gyakorlásának kivételével – a lengyel állampolgárokkal többé-kevésbé azonos jogállást biztosítson a küllhoni lengyel igazolványok birtokosainak. E törekvés anyagi és jogi vonzataitól való félelem volt egyébként az a tényező, amely a Szejmben meghiúsította a javaslat elfogadását. Főleg az egészségügyi ellátás területén való egyenlőségnek lehettek volna nagy költségei.

get, a korábbi évszázadokban pedig az állampolgárság fogalma és főleg nyilvántartása még kialakulatlan volt, vagy egyáltalán nem létezett.

²³ Ilyenek például a lengyel személyazonossági iratok, keresztlevelek, anyakönyvi kivonatok, iskolai bizonyítványok, a lengyel fegyveres erőkhöz való szolgálatot igazoló iratok, a lengyel nemzetiség miatti deportálást és egyéb üldöztetést igazoló iratok, a rehabilitálási papírok, valamint más olyan iratok, amelyekben a tartózkodási helyül szolgáló állam hatósági bejegyzést vagy említést tettek a kérelmező lengyel nemzetiségéről, származásáról vagy amelyek más módon jelentősek lehetnek ebből a szempontból.

Az igazolvány feljogosította volna a birtokosát arra, hogy ún. nemzeti vízumot kapjon, amellyel többször átléphetne volna a lengyel határt és korlátlan ideig tartózkodhatott volna az ország területén, a határon nem kellett volna felmutatnia a lengyelországi tartózkodáshoz egyébként megkövetelt pénzösszeget, joga lett volna igénybe venni a lengyel közoktatási intézményeket, tanulni a lengyel nyelvet és irodalmat, elfogadni a kitüntetések, és mentes lett volna az összes olyan illetéktől, amelyet egyébként a külföldieknek fizetniük kell Lengyelországban.

Fontos, hogy a küllhoni lengyel igazolvány csak Lengyelország területén adott volna kedvezményeket és jogosítványokat a birtokosainak, a határokon túli kedvezményekről a tervezet nem rendelkezett. Ez nem jelenti azt, hogy azokat meg akarták volna szüntetni, csak arról volt szó, hogy ez a kérdés a továbbiakban is az erre szakosodott, fent említett társadalmi szervezetek és alaptványok feladata maradt volna. Hozzá tartozói igazolványról sem volt szó a javaslatban. Az 1999-ben született lengyel elképzelés leginkább az 1997-es hasonló jellegű szlovák jogszabályra hasonlított, sőt, a tervezet indoklása a küllföldi szlovákokról szóló törvényt nevezte meg egyik előzményeként. Az indoklás szerint a jogalkotó ezzel a törvényjavaslattal mindenképpen erősíteni akarta a kapcsolatokat a lengyel diaszpóra és az óhaza között, közelebb hozni a honi és a küllhoni lengyelek státusát és főleg alternatívaként szolgálni azon emigránsok számára, akik a kettős állampolgárság esetleges tilalma miatt, vagy más oknál fogva nem szándékoztak kérelmezni a lengyel állampolgárságot. A preambulum ezen kívül még egy érdekes mozzanatot emelt ki, mégpedig azt, hogy a Szenátus ezzel a kezdeményezéssel egyfajta erkölcsi elégtételt szeretne adni azoknak a honfitársaknak, akik a múltban elvesztették a lengyel állampolgárságot.

A most ismertetett javaslat először 1999-ben hangzott el, és bár a Szenátus elfogadta, a Szejm a fent említett aggodalmak miatt elutasította. A kérdés azonban még nem került le teljesen a napirendről, amiről az is tanúskodik, hogy 2001-ben újból felvetődött a gondolat, igaz, megint eredménytelenül. Egyelőre nehezen megjósolható az igazolvány kérdésének a további sorsa. Valószínűleg sok függ attól a vitától is, amely a magyar kedvezménytörvény körül bontakozott ki 2001 végén. Az utóbbi vita során ugyanis megszületett néhány *soft law*, azaz „puha jogi” jellegű nemzetközi dokumentum és állásfoglalás, amely esetleg iránymutatóul szolgálhat azok számára, akik az anyaországok „határontúli” politikájával foglalkoznak. Mindez azonban még nyitott kérdés.

A lengyel „diaszpóra-politika” az új évezred küszöbén

A külhokban élő lengyelekkel kapcsolatos lengyelországi állami politika a 21. század küszöbén többé-kevésbé folytonosságot mutat az előző évtizedével. Újdonság azonban, hogy az egyes vezető politikusok felszólalásaiban és néhány szenátusi dokumentumban már nyíltabban megfogalmazódik az az igény, illetve elképzelés, hogy az állami „diaszpóra politikának” az ország lobby-érdekeit is elő kell segítenie. 2002 tavaszán a Szenátus elfogadott egy külön határozatot a Polóniával és a határon túli lengyelekkel kapcsolatos állami politikáról. Ilyen összefüggő és hivatalos dokumentumokba mindezedig nem foglalták e kérdést. A határozat ugyanakkor jól tükrözi a jelenlegi prioritásokat és hangsúlyokat. Lengyelországot kicsit fellengzősen a világ minden lengyelje „anyjának” nevezi. A dokumentum különbséget tesz a gazdasági emigráció, a politikai menekülthullámok és a deportálások által keletkezett lengyel etnikai csoportok között, azaz a Polónia és a határmódosítások miatt a határon túlra került lengyel nemzeti kisebbségi közösségek között. Egyébként ezt a különbségtételt tartalmazza a parlament mindkét háza által elfogadott új emléknap is, amelynek neve a következő: „A Polónia és a Határon túli Lengyelek Napja”.

Ettől a terminológiai játéktól függetlenül a szenátusi határozat a két entitást egységesen kezeli. Mindkét csoportot „a lengyel ügyek legjobb külföldi szorgalmazójának és előmozdítójának” nevezi. A szenátorok egyaránt kiemelték a Polónia és a határon túli lengyelek elkötelezettségét és aktivitását a lengyel nemzeti ügyek mellett. Külön megköszönték a NATO csatlakozás mellett kifejtett tevékenységüket, és reményüket fejezték ki, hogy Lengyelország az EU-csatlakozás során is hasonló támogatókra fog találni a külhoni lengyelek körében.

Ami az állami politikát illeti, a határozat 7 pontban foglalta össze a célkitűzéseit. Elsősorban azt szeretné elérni, hogy a polóniai közösségek és a határon túli lengyelek megszerezzék a nemzeti kisebbségeket megillető jogokat ott, ahol élnek. Továbbá elő szeretné segíteni a külhoniak lengyel nyelvtudását és műveltségét, ápolni és terjeszteni kívánja a lengyel kultúrát és tudományt, elérhetővé tenni a lengyel sajtót és médiát. Támogatná a lengyel származású személyek gazdasági, tudományos és művészeti tevékenységét is. Végül, de nem utolsó sorban a lengyel állam arra szeretné ösztönözni a Polóniát és a határon túli lengyeleket, hogy támogassák a lengyel nemzeti érdekeket, valamint fejleszténé a repatriáció szempontjából megfelelő társadalmi környezetet és gazdasági helyzetet. Ebben a tevékenységben az állam az eddiginél nagyobb mér-

tékben kíván a nemzetközi jogra és az érintett országok belső jogszabályaira támaszkodni.

Annak érdekében, hogy szorosabb és közvetlenebb kapcsolat alakuljon ki a befolyásos és reprezentatív külföldi lengyel szervezetekkel, felmerült egy Polóniai Konzultatív Tanács létrehozásának a gondolata is, amely a Szenátus elnöke mellett működné. Ebben a legnagyobb kontinentális lengyel csúcs-szervezetek (az észak-amerikai, latin-amerikai, európai és ausztráliai) delegáltjai ülnének. A Tanács egyebek mellett véleményezne minden olyan határozatot és jogszabálytervezetet, amely a küllhoni lengyelséggel kapcsolatos. A tervek szerint legfeljebb 12 fős testület tagjait a Szenátus elnöke nevezné ki és hívná vissza a polóniai szervezetek és központok jelöltjei közül. Ezen kívül az elnökeknek joga lenne más „polóniai” személyeket is meghívni ide. A Tanács évente legalább egyszer ülne össze, tagjainak mandátuma a Szenátus mandátumával lenne azonos idejű és a működési költségeket szintén a szenátusi költségvetésből kellene megoldani. Az egész tervezet azt a cél szolgálja, hogy a küllhoni lengyelség ne érezze úgy, hogy az anyaországi politikusok a meghallgatásuk nélkül akarnak dönteni róluk. Érdekes viszont, hogy itt a polóniai tanácsról lenne szó, pedig előbb már szó volt arról, hogy a szenátusi határozat kis megkülönböztetést tett a diaszpóra e két nagy csoportja között. Kérdés az is, hogy a „szegényebb” keleti határontúli lengyelségnek milyen képviselote lenne ebben a rendszerben.

Végezetül még néhány szót kell ejteni arról a vitáról, amely 2000 után kezdődött el arról, hogy melyik államhatalmi szerv legalkalmasabb a polóniai és határontúli lengyel politika koordinálására. A vita főleg a *Trybuna* című lap hasábjain folyt. A vitából részben az derült ki, hogy az államfő hivatala legalkalmasabb egy koordinációs központ szerepének eljátszására, de ebből a megállapításból egyelőre nem vontak le konkrét következtetéseket. A Szenátus pedig igyekszik megőrizni a vezető, koordinációs és kezdeményező szerepét ebben a kérdésben, amiről az is tanúskodik, hogy több hivatalos jellegű dokumentumban és határozatban is kihangsúlyozták ezt a szerepkört. Egy külön Határontúli Lengyelek Hivatalának létrehozása pedig egyelőre nincs napirenden. A lengyel modellt ezért valószínűleg a jövőben is inkább a Szenátus és a fent említett társadalmi szervezetek (mindenekelőtt a *Wspólnota Polska*), valamint az alapítványok meghatározó szerepe és együttműködése fogja jellemezni, talán a többi közigazgatási szerv és a létrehozandó konzultatív tanács növekvő szerepével együtt.